

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 22 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2023

Çağdaş Dönem İslâm Tarih Yazıcılığında Bir Yaklaşım Soruşturması: Prosopografi

An Inquiry into an Approach in Contemporary Islamic Historiography: Prosopography

Feyza Betül KÖSE

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi

Kahramanmaraş, Türkiye

Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Department of Islamic History and Art, Sirah al-Nabawiyah and Islamic History

Kahramanmaraş, Türkiye

feyzabetulkose@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-3249-4194>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 14.08.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 03.12.2023

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2023

Atf | Cite As

Köse, Feyza Betül. "Çağdaş Dönem İslâm Tarih Yazıcılığında Bir Yaklaşım Soruşturması: Prosopografi". *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2 (2023), 532-548. <https://doi.org/10.14395/hid.1343180>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul izni, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 09.12.2021 tarihli ve 2021/286 numaralı kararı ile alınmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim:

ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: Ethics committee permission for this study was obtained with the decision of Hitit University Non-Interventional Research Ethics Committee dated 09.12.2021 and numbered 2021/286. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints:

ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An Inquiry into an Approach in Contemporary Islamic Historiography: Prosopography

Abstract

In historiography, the desire to look at phenomena differently and the search for new meanings bring new approaches and methods to the agenda from time to time. Prosopography, also known as collective biography, which seeks to draw inferences about the subject based on the common characteristics of the individuals concerned, is one of these approaches, which presented its first products in Western historiography towards the end of the nineteenth century and has been practiced by an increasing number of historians. The realization by a significant number of historians that classical historiographical understandings and approaches cannot provide a different perspective on a field is the most important factor in this increase. In addition, the rapid expansion in the use of computers and the development of data storage programs are other influential factors. Islamic historiography in the West was also influenced by this process and produced successful examples of prosopography. Over a period spanning nearly fifty years, the Andalusian and Mamluk periods in particular have been treated with a prosopographical approach to a much greater extent, whereas studies on early Islamic history have rarely taken a prosopographical approach. Prosopography, which was practiced in areas such as politics, administration, society, economy, and military service during these periods, claims to have the potential to reveal the background and invisible factors of "what is". As a matter of fact, it is seen that these claims do not remain as claims in the majority of the studies carried out by approaching the existing literature in Islamic historiography differently from the classical methods, and that contributions such as revealing different dimensions of the facts and opening new research areas have been made. Islamic historiography has no shortage of resources to apply the prosopographical approach. Since the research process focuses on the common characteristics of individuals, the main sources of this approach are works in the genre of "rijāl literature", which is defined as "biographical dictionaries" in the West. The fact that the information that has been available in these sources for centuries is dealt with by going beyond the usual methods through prosopography brings new insights to Islamic historiography. In Turkey, the approach was generally applied in Ottoman history and followed in a small number of studies on the Republican period. However, prosopographical studies on the Jahiliyyah, the Prophet, the Four Caliphs, the Umayyad, Andalusian and Abbasid periods, which constitute the framework of our article, are not currently available. The fact that it has not yet been applied in Islamic historiography of our country gives rise to the opinion that the approach is not sufficiently recognized. The aim of this article is to introduce the approach through prosopographical studies conducted in the field of Islamic history in the West and to discuss what it can contribute to the field. In order to achieve this goal, the path followed in the article is to first discuss the history of prosopography in Islamic historiography in order to provide a basis of knowledge on prosopography, and to evaluate the existing literature by examining the doctoral dissertations and other qualified academic researches, especially the first and now classic examples. One of the requirements for introducing an approach is to demonstrate what benefits it has the potential to provide to the field. In fulfilling this requirement, our study necessarily focuses on the contributions of prosopographical research in the West. The identification of these contributions has become possible through a detailed study of the relevant works. There is no approach that is completely trouble-free, and prosopography is no exception. Therefore, our study focuses on the drawbacks, problems and possible risk factors of prosopography in terms of Islamic history. In our article, we concluded that prosopography has the potential to reveal different dimensions of the functioning of history, and that this potential should be evaluated in areas such as the political, administrative, military structures of Islamic society, tribal activities, population mobility, the process of Islamization, interest relations in any structure, and the formation characteristics of the ulema class. Based on the quantitative increase in the number of studies, we anticipate that the lack of examples and procedures experienced due to the relative novelty of the approach and the fact that it has not yet been applied in the desired number of studies will be eliminated over time. Considering the successful results obtained from prosopographical studies in the West, we think that prosopographical processes can be followed in researches in accordance with the approach as a new opening in contemporary Islamic historiography in our country.

Keywords: History of Islam, Prosopography, Historiography, Research Methods, Collective Biography.

Çağdaş Dönem İslâm Tarih Yazıcılığında Bir Yaklaşım Soruşturması: Prosopografi

Öz

Tarihçilikte olgulara farklı bakabilme isteği ve yeni anlamlandırma arayışları, zaman zaman yeni yaklaşım ve usulleri gündeme getirmektedir. Kolektif biyografi de denilen ve ilgili bireylerin ortak özelliklerinden yola çıkarak ele aldığı konuya dair çıkarımlar elde etmeye çalışan prosopografi de bu yaklaşımlardan biri olup Batı tarih yazıcılığında XIX. yüzyılın sonlarına doğru ilk ürünlerini sunmuş ve giderek daha fazla sayıda tarihçi tarafından uygulanmıştır. Klasik tarihçilik anlayış ve yaklaşımlarının bir alana farklı bakışı sağlayamadığının önemli sayıda tarihçi tarafından fark edilmesi, bu artışı başlatmıştır. Bunun yanı sıra bilgisayar kullanımında görülen hızlı yaygınlaşma ve veri depolama programlarının geliştirilmeye başlaması da diğer etkili unsurlardır. Batı'daki İslâm

tarih yazıcılığı da bu süreçten etkilenmiş ve prosopografi yaklaşımının başarılı örneklerini vermiştir. Yaklaşık elli yıla uzanan süre zarfında özellikle Endülüs ve Memlûkler dönemleri çok daha fazla; erken dönem İslâm tarihine yönelik çalışmalar ise nadir olarak prosopografik yaklaşımla ele alınmıştır. Bu dönemlerin siyaset başta olmak üzere idare, toplum, ekonomi, askerlik gibi alanlarında uygulanan prosopografi, “olan”ın arka planını, görünmeyen etkenlerini gün yüzüne çıkarma potansiyeline sahip olduğu iddiasını taşımaktadır. Nitekim İslâm tarihçiliğinde mevcut literatüre klasik usûllerden farklı yaklaşılarak yürütülen çalışmaların genelinde bu iddianın iddia olarak kalmadığı, olguların farklı boyutlarını ortaya koyma, yeni araştırma alanları açma gibi katkıların sağlandığı görülmektedir. İslâm tarihçiliği, prosopografik yaklaşımı uygulama noktasında herhangi bir kaynak sıkıntısı yaşamamaktadır. Araştırma sürecinin bireylerin ortak özelliklerine yoğunlaşması nedeniyle bu yaklaşımın başlıca kaynakları, Batı’da “biyografik sözlükler” olarak tanımlanan, bizdeki karşılığı “ricâl literatürü” olan türe dahil eserlerdir. Bu kaynaklarda asırlardır mevcut olan bilgilerin prosopografi sayesinde alışlagelen usûllerin dışına çıkarak ele alınması, İslâm tarihçiliğine yeni anlayışlar kazandırmaktadır. Yaklaşım, ülkemizde genellikle Osmanlı tarihinde uygulanmış, Cumhuriyet dönemine ilişkin de az sayıda çalışmada takip edilmiştir. Bununla birlikte makalemizin çerçevesini teşkil eden Cahiliye, Hz. Peygamber, Dört Halife, Emevi, Endülüs ve Abbasi dönemlerinde prosopografik araştırmalara hâlihazırda rastlanmamaktadır. Ülkemiz İslâm tarihçiliğinde henüz başvurulmamış olması, yaklaşımın yeterince tanınmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Makalemizin amacı da Batı’da İslâm tarihi alanında yapılan prosopografik çalışmalar üzerinden yaklaşımın tanıtılması ve alana ne gibi katkılar sunabileceğinin tartışılmasıdır. Bu amaca ulaşmak için makalede izlediğimiz yol, öncelikle prosopografiye dair bilgi zemini sağlaması bakımından İslâm tarih yazıcılığında prosopografinin tarihini ele almak, ilk ve artık klasikleşmiş örnekleri başta olmak üzere doktora tezleri ve diğer nitelikli akademik araştırmaların incelenmesiyle mevcut literatürü değerlendirmektir. Bir yaklaşımın tanıtılmasının gereklerinden biri, onun alana ne gibi yararlar sağlama potansiyeline sahip olduğunun ortaya konulmasıdır. Çalışmamız bu gereği yerine getirirken yine zorunlu olarak Batı’da yapılan prosopografik araştırmaların sunduğu katkılara odaklanmıştır. Bu katkıların tespiti, ilgili eserlerin detaylı tetkik edilmesi ile mümkün hale gelmiştir. Tamamen sorunsuz olan hiçbir yaklaşım olmadığı gibi prosopografi de bundan hâli değildir. Dolayısıyla çalışmamız, prosopografinin İslâm tarihi açısından aksayan yönleri, taşıdığı sorunlar ve olası risk faktörleri üzerinde de durmaktadır. Makalemizde, prosopografinin tarihin işleyişinin farklı boyutlarını ortaya çıkarma potansiyelini taşıdığı, bu potansiyelin İslâm toplumunun siyasi, idarî, askerî yapılanmaları, kabile etkinlikleri, nüfus hareketliliği, İslâmlaşma süreci, herhangi bir yapıdaki çıkar ilişkileri, ulema sınıfının teşekkül özellikleri gibi örnekleyebileceğimiz alanlarda değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaştık. Çalışmaların niceliksel artış düzeyine bakarak yaklaşımın nispeten yeniliği ve henüz arzu edilen sayıda çalışmada uygulanmamış olması nedeniyle yaşanan örnek ve usûl eksikliğinin zamanla giderileceğini öngörmekteyiz. Batı’da prosopografik çalışmalardan elde edilen başarılı sonuçları dikkate aldığımızda ülkemiz çağdaş dönem İslâm tarih yazıcılığında yeni bir açılım olarak yaklaşıma uygun araştırmalarda prosopografik süreçlerin takip edilebileceğini düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Prosopografi, Tarih Yazıcılığı, Araştırma Teknikleri, Kolektif Biyografi.

Giriş*

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ilk kez gündeme gelen prosopografik yaklaşım, Batı tarihçiliğinde giderek artan bir ilgiye mazhar olmuş ve özellikle Antik ve Orta Çağlara yönelik tarih araştırmalarında görülmeye başlayan uygulama örnekleri, zamanla farklı dönem ve alanları içine alacak şekilde yaygınlaşmıştır. İslâm tarihi araştırmalarında prosopografik yaklaşıma başvuru alan çalışmalar, bu yaklaşımın ortaya çıktığı Batı tarihçiliğinin ürünleridir. Yaklaşık elli yıllık geçmişi olan prosopografik İslâm tarih çalışmalarının örneğine ülkemizde rastlayamamış olmamız,¹ yaklaşımın İslâm tarihçiliğindeki yerine dair akademik çalışmalara ihtiyaç olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Batı’da oluşan literatür üzerinden prosopografik yaklaşımın İslâm tarih yazıcılığındaki değerini tespit etmektir.

İslâm tarihinin tanımı, alan ve dönem sınırları üzerinde ittifak edilmiş değildir. Her birine dair mevcut farklı tespitler ve tartışmalardan bağımsız olarak bu çalışmamız çerçevesinde “İslâm

* Bu makale, iki aşamadan oluşması planlanan prosopografi konulu çalışmalarımızın ikincisidir. İlki, Eylül 2023’te yayımlanan “Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı” adlı makalemiz olup burada, prosopografinin ne olduğu, tarihçesi, hedef ve amaçları, uygulama aşamaları, katkıları ve sınırlılıkları genel tarihçilik açısından ele alınmış ve yaklaşım tanıtılmıştır. Tekrardan sakınmak gayesiyle aynı konulara burada yer vermeyecek ve çalışmamızı İslâm tarihçiliği çerçevesiyle sınırlandıracağız. Bk. Feyza Betül Köse, “Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı”, *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (Eylül 2023), 425-459.

¹ Bu noktada herhangi bir kurum veya yapıyla ilişkili isimlerin listelerinden veya sadece bir evrene dahil bireylerin ortak özelliklerini belirlemekten söz etmediğimizi; prosopografik yaklaşımın gerektirdiği tüm süreçleri uygulayan ve böylelikle ele aldığı konunun arka planına dair çıkarımlarda bulunan çalışmaları kastettiğimizi belirtmeliyiz.

tarihi” ibaresinden kastımız Cahiliye, Hz. Peygamber, Dört Halife, Emevi, Endülüs ve Abbasi dönemleridir. Araştırmamız bu zaman dilimlerine ilişkin olarak prosopografik yaklaşımın değerini sorgulamak üzere yürütülecektir.

Prosopografinin tarih yazıcılığına uygulanabilirliğinin ön şartı bu yaklaşımı uygulayabilmek için gerekli kaynakların bulunmasıdır. Klasik dönem İslâm tarihi eserlerinin tür çeşitliliği ve her bir türdeki nicelik ve nitelik zenginliği, bu ön şartı karşılamaktadır. Prosopografi, bireylerin ortak biyografilerinin oluşturularak analiz ve sentez edilmesini içerdiğinden ana kaynak grubu ricâl² literatürüdür. Bu literatürün tabakat, nesep, ricâl, terâcim gibi farklı türlerde ve çok sayıda eserden oluşması, prosopograflar için avantaj sağlamaktadır. İlave olarak genel tarihler, şehir tarihleri, coğrafya eserleri, edebî kaynaklar, şiir ve ele alınan kişilere dair bilgi sağlayabilecek alanlardaki eserler, prosopografik çalışmada kaynak olarak kullanılabilirlerdir.

Kolektif biyografi olarak da isimlendirilen prosopografinin İslâm tarihine uygulandığı çalışmalarda prosopografların, Hz. Ömer’in istişare heyetinde bulunan isimler, Abdullah b. Abbas’ın râvileri, Sıffin’de Hz. Ali’nin ordusunun komuta kademesi, Muâviye döneminde atanan valiler, Abbasi İhtilali’nin Horasan bölgesindeki propagandacıları, Harun Reşid’in ilim meclisinde bulunan ulema gibi ortak bir özellik açısından belirlenecek sayısız grup oluşturmaları mümkündür.

Prosopografik çalışmaların amacı, idarî hiyerarşinin yapısı, siyasî organizasyonların mahiyeti, kabilelerin yönetimdeki konumları, bir yapıdaki idarî ve siyasî çıkar ilişkileri, şehirlerin oluşum süreçleri, İslâm tarihinin çeşitli hadiselerinde etkin gruplar, ulemanın bir sınıf olarak teşekkül süreci, beldelerin sosyopolitik tarihleri, ticarî ağlar şeklinde örneklendirebileceğimiz alanlarda yeni anlamalara imkan sağlamaktır. Yaklaşım, amacına ulaşmak için belirlenen grupları oluşturan bireylerin, evlilik ilişkileri ve nesepleri, siyasî, askerî, ilmî veya idarî konumları, ekonomik durum ve faaliyetleri, seyahatleri gibi çeşitli açılardan biyografik analizlerinin yapılmasına dayanmaktadır.

1. İslâm Tarih Yazıcılığında Prosopografinin Tarihi Seyri ve Prosopografik Literatür

Prosopografik yaklaşım, Antik dönem toplumlari, Roma ve Bizans İmparatorlukları, Orta Çağ ve modern dönem tarihleri gibi alanlara uygulanmış ve Batı tarihçiliğinde sayısız çalışmanın arka planında yer almıştır. İslam toplumlarının tarihinde ise Endülüs, Osmanlı ve Memlûk dönemlerine dair yapılan çalışmalar içinde, yaklaşımı kullanan azımsanmayacak sayıda örnek bulunmaktadır. Buna mukabil Cahiliye, Hz. Peygamber, Dört Halife, Emevi ve Abbasi dönemlerine ait sınırlı sayıda prosopografik çalışma mevcut olup tarihleri de çok geriye gitmemektedir.

Orta Doğu tarihi, diğer dönem ve mekânların tarihçileri tarafından geliştirilen metodolojik anlayışlara ihtiyaç duymaktadır. İslam tarihinde niceliksel çalışmalar için malzeme mevcuttur; eksik olan, böyle bir yaklaşımın değerli bir şey ortaya çıkarabileceğine dair algıdır.³

İfadeleriyle İslâm tarih yazıcılığında prosopografinin gelmesi gereken konuma işaret eden Bulliet, prosopografik yaklaşım ile telif ettiği ve 1972 yılında yayımlanan, *The Patricians of Nishapur: A Study in Medieval Islamic Social History* adlı çalışmasında, eserinin prosopografinin işlevselliğine araştırmacıları ikna edici olmasına atfettiği değeri şu sözlerle dile getirmektedir:

² “Ricâl literatürü” ibaresini klasik anlamıyla râvi ve muhaddislerin biyografilerini içeren kaynakları ile sınırlı değil, bu kaynaklara ilaveten biyografik bilgi veren tüm eserleri karşılayacak şekilde kullanılmaktadır.

³ Richard W. Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval Period - An Essay in Quantitative History-* (Massachusetts: Harvard University Press, 1979), 5.

Yazarın büyük beklentisi, ağırlıklı ölçüde Nişabur'un biyografik sözlüklerine dayanan bir sosyal tarih çalışması yaparak bu tür eserlerin yoğun bir şekilde incelenmesinin fizibilitesinin ve değerinin gösterilebileceği ve bunlarla ilgili daha fazla araştırmanın teşvik edilebileceğidir.⁴

Bulliet'in 1979 tarihli olan ve *Conversion to Islam in the Medieval Period: An Essay in Quantitative* adlı bir diğer çalışması, prosopografik çalışmaların klasikleşmiş bir örneği kabul edilir. Bulliet, bu çalışmasında İslâm fetihlerinin akabinde İslâm'a giriş ve İslâm kurumlarının oluşum ve gelişim süreçlerini anlamaya çalışır. İhtida süreçlerinin İslam dünyasının bir bölgesinden diğerine farklılık gösterdiği ve bu bölgesel farklılıkların bir dereceye kadar ihtida sürecine bağlı olan siyasî ve kurumsal gelişmelere yansıdığı varsayımıyla⁵ hazırladığı çalışmasında, tezinin doğruluğunu test etmek için prosopografik yaklaşıma başvurmuştur. Bulliet, birincil verilerin yokluğunu telafi etmek için isim değiştirmelere yoğunlaşmış ve bunlar üzerinden prosopografik bir araştırma yürütmüştür. Bu çalışmasının Orta Doğu tarihçilerinin niceliksel yöntemleri kullanmalarını teşvik etmek şeklinde ikinci bir amacı olduğunu belirten Bulliet, bu bağlamda, "Bu kitapta ulaşılan sonuçlara muhtemelen başka bir tarih yazımı yaklaşımıyla ulaşamazdı" demektedir.⁶

Patricia Crone, Batılı İslâm tarih yazıcılığındaki prosopografik çalışmalar açısından en önemli isimlerden biridir. Yazarın, Bulliet'in *Conversion of Islam* eseriyle yaklaşık aynı dönemde, 1980 yılında telif ettiği *Slave on Horses: The Evolution of the Islamic Polity* adlı çalışması, köle askerlerin nasıl ve neden Müslüman yönetiminin baskın bir unsuru haline geldiğine dair bir açıklama sunma arayışındadır. Crone, prosopografiyi bu sorunun çözülmesinin yegâne yolu görerek Emevi ve Abbasi dönemlerindeki ticaret erbabı, eşraf, valiler, devlet görevlileri, köle kökenli askerler gibi çeşitli sınıflar hakkında prosopografik yaklaşımla elde ettiği çıkarımlar üzerinden ilerlemiştir.⁷

1981 yılında bu kez Memlûk Devleti ayânına ait bir prosopografik çalışma yayımlanmıştır. Carl F. Petry tarafından kaleme alınan, *The Civillian Elite of Cairo in the Later Middle Ages* adlı kitap, Memlûkler döneminde Kahire'de yaşayan 4631 sivil elitin biyografileri üzerinden, elitlerin coğrafi kökenleri, ikamet yerleri ve özellikleri, meslekleri gibi verileri yorumlamakta ve bir şehrin eğitimli seçkinlerinin anatomisini çıkarmaktadır.⁸

Kabile, İslâm tarih yazıcılığında prosopografik yaklaşımla ele alınan başlıca alanlardan biridir. Kabile ağlarının ortaya çıkarılması ve bu yolla kabilelerin siyasî ve sosyal hadiselerdeki etkinliğinin tam olarak belirlenebilmesi ihtiyacı, araştırmacıların prosopografiye yönelmelerini netice vermiştir. Bu bağlamda üç çalışma özellikle zikredilmelidir. Bunların ilki, bir kabilenin prosopografik yaklaşımla ele alınmasının kült örneği kabul edilen, Michael Lecker'ın Beni Süleym üzerine hazırladığı 1989 tarihli çalışmadır. *The Banū Sulaym: A Contribution to the Study of Early Islam* başlığını taşıyan bu kitap, kabilenin kolları, coğrafi, ekonomik ve siyasî konumları ile Hz. Peygamber dönemindeki varlığı ve etkinliğine ilişkin verileri prosopografik yaklaşımla elde ederek sentezlemektedir.⁹

⁴ Richard W. Bulliet, *The Patricians of Nishapur: A Study in Medieval Islamic Social History* (Harvard: Harvard University Press, 1975), xii.

⁵ Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval Period*, 7.

⁶ Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval Period*, 4-5.

⁷ Patricia Crone, *Slaves on Horses - The Evolution Islamic Polity-* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).

⁸ Carl F. Petry, *The Civillian Elite of Cairo in the Later Middle Ages* (New Jersey: Princeton University Press, 1981).

⁹ Michael Lecker, *The Banū Sulaym: A Contribution to the Study of Early Islam* (Jerusalem: Hebrew University Press, 1989).

Georg Leube'nin Kinde kabilesini ele aldığı ve 2017 yılında kitap olarak yayımlanan doktora tezi çalışması *Kinda in der frühislamischen Geschichte* de prosopografinin kabile çalışmalarına uygulanmasının bir başka örneğini oluşturmaktadır. Sahabi Eş'as b. Kays'ın torunu İbnu'l-Eş'as'ın isyanına kadar İslâm'ın ilk üç nesli boyunca Kinde kabilesini ele alan araştırma, kabileye ilişkin etrafıca malumatı prosopografik yaklaşımla derlemiştir.¹⁰

Ezd kabilesi üzerine Brian Ulrich tarafından hazırlanan, bölümlerinin çoğunda prosopografik yaklaşıma dayanan ve 2019 yılında yayımlanan *Arabs in the Early Islamic Empire -Exploring Al-Azd Tribal Identity-* başlıklı çalışma, Ezd kimliğinin İslam öncesinden Abbasi dönemine kadar var olduğu, ancak bu kimliğin anlamının zaman ve mekan içinde farklı bağlamlarda değiştiği tezini Ezd mensuplarına dair derlediği biyografik verilerden hareketle analiz etmektedir.¹¹

Prosopografik çalışmaların tarihi seyrinde İslâm üzerine yaptıkları çalışmalarla Batı İslâm tarih yazıcılığında kayda değer yer edinmiş bazı isimlerin makaleleri, yaklaşımın uygulama örneği olmaları bakımından önem taşır. Bunlardan biri, Hayyim J. Cohen'in "The Economic Background and the Secular Occupations of Muslim Jurisprudents and Traditionists in the Classical Period of Islam (Until the Middle of the Eleventh Century)" başlıklı çalışmasıdır. Cohen bu çalışmada XI. yüzyılın ortalarına kadar on dört bin Müslüman fakih ve muhaddisin meslekleri ve geçim kaynaklarını ricâl literatürü aracılığıyla araştırmış ve elde ettiği veriler üzerinden ulemânın ekonomik ve toplumsal konumuna ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur.¹² Harald Motzki'nin hicri birinci yüzyılın ikinci yarısında İslâm hukukunun şekillenmesinde Arap olmayan hukukçuların etkili olduğu şeklindeki yaygın kanaate itiraz ederken ulemânın biyografik verilerinden yola çıktığı araştırması "The Role of non-Arab Converts in the Development of Early Islamic Law",¹³ prosopografik bir çalışma olması açısından kayda değerdir. Benzer ehemmiyete sahip bir diğer araştırma da Fred Donner'ın "Tribal Settlement in Basra During the First Century A.H."¹⁴ adlı makalesidir. Donner bu çalışmada prosopografik yaklaşıma başvurarak Basra'ya yerleşen insanların biyografik verileri üzerinden şehrin kabilevî yapısına dair sonuçlara ulaşmıştır.

Bu çalışmalar İslâm tarih yazıcılığında prosopografik yaklaşımı kullanan ilkler olup son yıllarda yine Batı'da başka örneklere de rastlanmaktadır. Fuad Jabali'nin 2003 yılında yayımlanan *The Companions of the Prophet: A Study of Geographical Distribution and Political Alignments* adlı doktora tezi, prosopografik çalışmalar arasında dikkat çekmektedir. Sahabenin yeni fethedilen topraklardaki yerleşim şekilleri ve fitne sırasındaki tutumlarına odaklanan Jabali'nin hedefi, coğrafi ve siyasi konumlanmalarının modelini belirledikten sonra, bu iki faktör arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını görmenin imkanını sorgulamaktır.¹⁵

¹⁰ Leube'nin çalışması, prosopografik yaklaşımla hazırlanması bağlamında sıklıkla araştırmalarda zikredilmektedir. Almanca olması nedeniyle kendisinden istifade imkanı bulamadık ve eser hakkında Michael Lecker tarafından İngilizce olarak kaleme alınan makaleye başvurduk. Michael Lecker, "Review of 'Georg Leube: Kinda in der frühislamischen Geschichte. Eine prosopographische Studie auf Basis der frühen und klassischen arabisch-islamischen Geschichtsschreibung'", *Der Islam* 98 (2021), 628-630.

¹¹ Brian Ulrich, *Arabs in the Early Islamic Empire -Exploring Al-Azd Tribal Identity-* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019).

¹² Hayyim J. Cohen, "The Economic Background and the Secular Occupations of Muslim Jurisprudents and Traditionists in the Classical Period of Islam", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 13/1 (1970), 16-61. Cohen'in bu makalesi, kendisinin de belirttiği üzere 1962 yılında S. D. Goitein'in danışmanlığında hazırladığı doktora tezinin özetidir. Bu teze ulaşamadığımız için çalışmasını prosopografik tez ve kitaplar arasında sayamadık.

¹³ Harald Motzki, "The Role of Non-Arab Converts in the Development of Early Islamic Law", *Islamic Law and Society* 6/3 (1999), 293-317.

¹⁴ Fred M. Donner, "Tribal Settlement in Basra During the First Century A.H.", *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, ed. Tarif Khalidi (Beirut: American University of Beirut, 1984), 96-120.

¹⁵ Fuad Jabali, *The Companions of the Prophet: A Study of Geographical Distribution and Political Alignments* (Leiden: Brill Pub., 2003).

Saleh Said Agha'nın yine 2003 tarihli *Revolution Which Toppled the Umayyads* başlıklı prosopografik çalışması, Kufe ve Horasan sınırları içerisinde Emevilerin son otuz yılına odaklanmıştır. Agha, bu dönemde Abbasi ihtilalinin mimarlarına ilişkin prosopografik bir araştırma yürüterek sürecin farklı boyutlarını ortaya çıkarmayı hedeflemiştir.¹⁶

Asad Ahmed'in 2011 tarihli *The Religious Elite of the Early Islamic Hijāz* adlı doktora tez çalışması, devletin yönetim merkezinin Suriye'ye kaymasından sonra Hicâz bölgesinin durumuna yoğunlaşmıştır. Ahmed bu çalışmasında Sa'd b. Ebî Vakkâş, Abdurrahmân b. Avf, Talha b. Ubeydillâh, Osman b. Affân ve Ali b. Ebî Tâlib'in nesillerine ait biyografik bilgileri derlemiş ve bunlar üzerinden prosopografik bir çalışma yürüterek Hicâz'ın sosyopolitik tarihini aydınlatmaya çalışmıştır.¹⁷

Majied Robinson'un 2013 yılında kabul edilen *Prosopographical Approaches to the Nasab Tradition: a Study of Marriage and Concubinage in the Tribe of Muḥammad, 500-750 CE* adlı doktora tezinde araştırmacının amacı Arap nesep literatürünü MS 500-750 dönemi çerçevesinde Hz. Peygamber'in kabilesinin sosyal tarihine dönüştürmek için prosopografik yaklaşımların nasıl kullanılabileceğini göstermektir.¹⁸

Yeni teknolojik gelişmelerin, araştırma konusunun tüm yönlerine dair bilgiye kolay erişim sağlaması, prosopografik İslâm tarihi çalışmalarında bilgi aramayı zaman alıcı olmaktan çıkarmıştır. Şamile programı, böyle bir çalışma yürütmek için gereken verilerin büyük kısmını araştırmacılara saniyeler içinde sunmasıyla öne çıkmaktadır.¹⁹

Prosopografik çalışmalarda Hebrew Üniversitesinden Michael Lecker'ın ağırlığı bulunmaktadır. Lecker'ın bu yaklaşımla yürütülecek çalışmalara büyük katkısı, Prosopography of Early Islamic Administration (PEIA) adlı bir veri tabanı hazırlama projesini üstlenmiş olmasıdır. PEIA, Jerusalem Prosopography Project'in (JPP)²⁰ bir parçası olarak tasarlanmıştır. Hicri ilk iki yüzyıl boyunca İslâm dünyasında yaşamış bireyler hakkında günümüze ulaşan tüm bilgileri kaydetmeyi amaçlayan PEIA'da veriler, çevrimiçi olarak erişilebilen bir veri tabanında depolanmaktadır. Şimdiye kadar sisteme sadece Arapça kaynaklardan elde edilen veriler dahil edilmiştir.²¹ Bu veri tabanı, henüz tamamlanmamış olmakla birlikte bazı akademik çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır.²²

Benzer bir prosopografik veri tabanı María Luisa Ávila ve Luis Molina'nın yürütücüsü oldukları, Prosopografía de los ulemas de al-Andalus (PUA)'tür. İspanya merkezli bu veri tabanı, 11832 âlimin biyografik bilgilerini içermektedir. İki aşamadan oluşan projenin ilk aşamasında Arapça ricâl literatüründen elde edilen bilgiler bir veri tabanında depolanmıştır. Bilgileri sınıflandırmak, verileri nicel kriterlerle yönetmek ve analiz sonuçlarını sunmak için gerekli araçların yapılandırılması ise çalışmanın ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Hâlihazırda geliştirme süreci

¹⁶ Saleh Said Agha, *The Revolution Which Toppled the Umayyads -Neither Arab nor Abbasid-* (Leiden: Brill Pub., 2003).

¹⁷ Asad Q. Ahmed, *The Religious Elite of the Early Islamic Hijaz -Five Prosopographical Case Studies-* (Oxford: Prosopographica et Genealogica, 2011).

¹⁸ Majied Robinson, *Prosopographical Approaches to the Nasab Tradition: a Study of Marriage and Concubinage in the Tribe of Muḥammad, 500-750 CE* (Edinburg: The University of Edinburgh, Doctorate, 2013).

¹⁹ Bu programın prosopografik çalışmalardaki kullanımına dair değerlendirmeler için bk., Michael Lecker, "Review of 'The Religious Elite of the Early Islamic Hijaz: Five Prosopographical Case Studies'", *Journal of the American Oriental Society* 134/4 (2014), 174.

²⁰ "Jerusalem Prosopography Project" (Erişim 12 Kasım 2023).

²¹ Michael Lecker, "Researches Report: The Prosopography of Early Islamic Administration", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 34 (2008), 529.

²² Bunlardan biri, Michael Ebstein, "Shurta Chiefs in Basra in Umayyad Period: A Prosopographical Study", *Al-Qantara* 31/1 (2010), 103-147 adlı çalışması olup Ebstein çalışmanın içeriğinde adı geçen veri tabanına dayanarak araştırmasını yürüttüğünü ifade etmiştir. Bk, Ebstein, "Shurta", 106.

devam eden bu veri tabanı, İspanyolca ve İngilizce dillerinde açık erişimli olarak hizmet vermektedir.²³

Bu son veri tabanının İspanya’da oluşturulması, bu ülkede İslâm tarihine ilişkin prosopografik çalışmaların yoğunluğu ile yakından ilişkilidir. Zira Endülüs, hakkında prosopografik yaklaşımla araştırmanın en fazla sürdürüldüğü dönem olarak öne çıkmaktadır.²⁴

Ülkemizde İslâm toplumlarına yönelik prosopografik çalışmalar Osmanlı tarihi çerçevesinde kalmıştır.²⁵ Klasik dönem toplumlarına ilişkin herhangi bir çalışma, hâlihazırda bulunmamaktadır.

2. Prosopografik Yaklaşımın İslâm Tarih Yazıcılığına Katkıları

Crone, “Erken dönem İslam tarihi neredeyse tamamen prosopografik olmak zorundadır” sözleri ile bu yaklaşımı, erken dönemi anlamının tek aracı olarak nitelemektedir. Böylelikle kaynaklara güvenmeyen ve içerdikleri verilerin büyük kısmını “dedikodu” olarak niteleyen kendi paradigması içerisinde “dedikodu”yu “aslında olan”dan ayırt edici bir çapraz kontrol için bu yaklaşıma güvendiğini ifade etmektedir.²⁶ Bu döneme ilişkin çalışma yaklaşımını prosopografiye hasrederek aşırıya gitmekle beraber Crone’un ifadeleri yaklaşımın güvenilirliğine ve İslâm tarihi çalışmalarındaki yerine vurgu yapmaktadır.

Çağdaş araştırmalar, İslâm tarihi çalışmalarında başvuru mevcut kaynaklardaki malzemenin sınırlarını aşmanın ve metinlerde açıkça yer almayan hususları analiz etmenin mümkün olduğunu göstermiştir. Son elli yıla yakın zaman diliminde yürütülen prosopografik çalışmalar Orta Çağ İslam toplumlarının farklı yönleriyle ve daha ayrıntılı anlaşılmasını sağlamıştır.²⁷ Klasik kaynakların geleneksel yöntem ve yaklaşımlarla okunması halinde gizli kalan, açığa çıkmayan yeni anlatıları ve araştırmaların sonraki yönlerini önerebilmesi, prosopografinin İslâm tarihi çalışmalarına mühim bir katkısıdır. Dolayısıyla başta revizyonistler olmak üzere oryantalist geleneğinin yeni bir anlatı önermeksizin var olanı eleştirmesine mukabil İslâm tarihçileri, özellikle nesep literatürünü prosopografik yaklaşımla ele alarak ve böylelikle ayrıntılara odaklanmış bir bakış açısı yakalayarak kaynaklara dayalı yeni anlatılar önerebilmekte ve/veya mevcut anlatının sıhhatini bu yolla da teyit edebilmektedirler.²⁸ Yakın gelecekte bilişim alanındaki teknolojik ilerlemelerden de yararlanarak bu alanda daha fazla katkının ortaya çıkması beklenmektedir.²⁹

Prosopografi, klasik İslâm literatüründe dağınık şekilde bulunan sayısız detayı düzenlemek için gelişmiş bir araç olarak görülebilir. Bilgiler prosopografik yaklaşımla ele alındığında, klasik kaynaktan yer alan malzemeler ve onlardan yola çıkarak inşa edilen tarih anlatıları daha nesnel bir yaklaşımın rehberliğinde okunup değerlendirilme imkânı bulmaktadır.³⁰

Prosopografinin bireyler hakkında ulaşılabilen tüm sahipsiz bilgileri derleyip analiz etmeyi gerektirmesi ve bir grubun sosyal ağlarını, maddi ilişkilerini ortaya çıkarması, erken dönem İslam tarihi ve tarih yazımı çalışmalarında araştırmacıyı farklı yollara götürecektir. Bir gruba, bir aileye veya bir kabileye odaklanan derinlemesine araştırmalar her zaman yeni anlamlandırmalara yol

²³ María Luisa Ávila, Luis Molina, “Prosopografía de los ulemas de al-Andalus (PUA)”, ts. (Erişim Tar: 02.08.2023).

²⁴ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Arie Schippers, “Prosopography of the Almoravid Addressees of Ibn Khafaja’s Poems”, *Medieval Prosopography* 23 (2002), 185-201; Mohamed Meouak, “Prosopography of the Political Elites and the ‘Sociography’ of the Umayyad State of Cordoba”, *Medieval Prosopography* 23 (2002), 167-184.

²⁵ Bk, Feyza Betül Köse, “Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı”, *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2023), 435-437.

²⁶ Crone, *Slaves on Horses - The Evolution Islamic Polity-*, 16-17.

²⁷ Manuela Marín, “Biography and Prosopography in Arab-Islamic Medieval Culture: Introductory Remarks”, *Medieval Prosopography* 23 (2002), 12.

²⁸ Bk., Robinson, *Prosopographical Approaches to the Nasab Tradition*, 240-241.

²⁹ Marín, “Biography and Prosopography in Arab-Islamic Medieval Culture”, 12.

³⁰ Donner, “Tribal Settlement in Basra During the First Century A.H.”, 100; Ebstein, “Shurta Chiefs in Basra in Umayyad Period: A Prosopographical Study”, 130-131.

açma potansiyeline sahiptir.³¹ Prosopografinin bu özelliği, onu daha önce ortaya konulmuş çalışma sonuçlarının doğruluk derecesini belirlemede işlevsel hale getirmektedir.³² Yakın zamanlarda erken dönem İslâm tarihine prosopografik yaklaşımla hazırlanan çalışmalar sayesinde, bazı geleneksel anlatı ve kabullerin geçerliliklerini kaybetmesi veya sorgulanabilmesi de bu katkıyı onaylamaktadır.

Bu durumun bir örneği Harald Motzki'nin, Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (ö. 476/1083) *Tabakâtul-Fukahâ* adlı eserinde yer alan, "Dört Abdullah vefat ettikten sonra fıkıh tüm beldelerde mevâliye geçti"³³ ibaresindeki genellemeye, prosopografik yaklaşım sonucu itirazıdır:

Bu ifade, Muhammed Peygamber'den sonraki ilk nesilde hukuk bilgisinin (fıkıh) çoğunlukla Arapların elinde olduğunu, ancak ikinci nesilde, yani hicri birinci/miladi yedinci yüzyılın ikinci yarısında, hukuk bilgisinin İslam âleminin neredeyse tüm bölgelerinde Arap kökenli olmayan mütedilere geçtiğini göstermektedir. İslam hukukunun esas olarak Arap Yarımadası dışından İslam öncesi kanunları ödünç aldığı veya bunlardan etkilendiği iddia edilen Arap olmayan âlimlerin ürünü olduğu fikrine karşı çıkmayı öneriyorum. Amacım bu fikrin yerine yeni bir fikir koymak değil, sadece bu konuda emin olamayacağımızı ve konunun İslâm bilginlerinin daha fazla dikkatini gerektirdiğini göstermektir. Argümanlarım, hicri birinci ve ikinci asrın en önemli hukukçuları (sahabe nesli hariç) hakkında mevcut biyografik verilerin istatistiksel analizine dayanmaktadır.³⁴

Yine klasik kaynaklardan yola çıkarak cariyelerle evlenmenin Emevi değil Abbasi döneminin yaygın bir olgusu olduğu şeklinde yapılan yorumların, Robinson'un yürüttüğü prosopografik çalışmalar ışığında geçersiz kılınması, yaklaşımın bu tür katkılarına bir başka örnektir. Emevilerin cariyelere ve çocuklarına iyi davranmadıkları iddiasını da aynı araştırma çürütmüştür. Bu örnekler klasik döneme ilişkin tüm bildiklerimizin prosopografi ile hatalı bulunması demek değildir. Nitekim aynı çalışma, cariyelerin sayısındaki artışın, Kureyş'in çok sayıda köle edinmesini sağlayacak olan fetihlerle aynı zamana denk geldiği şeklindeki tezi onaylamıştır.³⁵ Bu noktada prosopografinin son hükmü verdiği ve son onay mercii olduğu anlaşılmalıdır. Zira verileri yorumlama ve sentez, her tarihçinin kendi tarihçi kimliğine göre şekillendirdiği bir süreç olup aynı konuda farklı prosopograflar tarafından yürütülen çalışmaların farklı değerlendirmeleri ortaya çıkarması tabiidir.

Prosopografik yaklaşımın bir katkısı da bireylere dair incelemenin, farklı alanlar hakkında çapraz kontrolden geçmiş bilgiler sunmasıdır. Lecker buna İbn Mes'ûd örneğini verir: "Bu tür tezler bize sadece İbn Mes'ûd'un kendisi hakkında değil, aynı zamanda Kur'ân'ın toplanmasından Kûfe garnizon kentinin kuruluşuna ve İslam Devleti'nin ortaya çıkışına kadar çeşitli konular hakkında da bilgi verecektir."³⁶ Aynı durum Arap, İslam tarihinde çeşitli nedenlerle bugüne kadar fazla bilinmeyen fakihler, âlimler, zaviye şeyhleri, siyasetçiler, zanaatkârlar, ordu, hizip liderleri gibi sosyal grupların incelenmesinde de geçerlidir. Bu grupların tarihini araştırmak, tarihsel ilerleyişin farklı bir resmini oluşturmaya imkân tanıyan bir yaklaşımla bölgenin siyasî, sosyal ve kültürel tarihine yeni bir ışık tutmayı mümkün kılmaktadır.³⁷

³¹ Lecker, "Review of 'The Religious Elite of the Early Islamic Hijaz: Five Prosopographical Case Studies'", 174.

³² Jabali, *The Companions of the Prophet*, 27.

³³ Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî eş-Şirâzî, *Tabakâtul-Fukahâ*, ed. İhsan Abbas (Beyrut: Daru'r-Raid el-Arabi, 1970), I, 51.

³⁴ Motzki, "The Role of Non-Arab Converts in the Development of Early Islamic Law", 294, 296.

³⁵ Robinson, *Prosopographical Approaches to the Nasab Tradition*, 20-21.

³⁶ Lecker, "Review of 'The Religious Elite of the Early Islamic Hijaz: Five Prosopographical Case Studies'", 174.

³⁷ Ankoud Rajae, "Prosopography: An Approach to Studying Elites and Social Groups", *Al-Muntaqa* 3/1 (2020), 84.

Ulemaya dair prosopografik çalışmaların da hem bu sınıfa hem de içinde yaşadıkları toplumun hiyerarşik yapı ve sosyal hayatına ışık tuttuğu görülmektedir. Bu çalışmalardan birinde araştırmacının elde ettiği sonuçlara dair ifadeleri, salt biyografik çalışmayla ulaşılması mümkün olmayan sonuçlara prosopografik yaklaşımla ulaşılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir:

Biyografik sözlüklerden elde edilen veriler analiz edildiğinde, akrabalık, ulemanın elit bir grup olarak yeniden üretilmesinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Dinî-hukukî yönetimdeki hanedan verasetinde olduğu gibi, ulema aileleri arasında da evlilikler yaygındı. Mesleki bilgiye sahip olmak giderek ortak çıkarlar ve aile bağlarıyla birbirleriyle yakından ilişkili bireylerin ayrıcalığı haline geldi. Biyografik sözlüklerin yazarları tarafından açıkça verilen resim bu değildir, ancak içerdikleri verilerin dikkatli bir şekilde kontrol edilmesi ve karşılaştırılmasıyla çıkarılabilecek bir resimdir. İslâmî biyografi sözlüklerindeki bireyler hakkında antroponimik bilgiler, onların akrabalık bağlantılarını keşfetmemizi sağlar. Ulema ailelerinin yeniden inşası, etnik aidiyetlerin, prestijin ve şehir yönetimindeki kilit pozisyonların işgalinin seçere ve sosyal kaynaklarını tespit etmenin bir yolu olarak büyük değer taşıdığını göstermiştir.³⁸

Prosopografik yaklaşımın, ricâl literatüründe adı geçen isimleri kabile aidiyetlerine göre sınıflandırarak ulemanın kabile dağılımının nesilden nesle kayda değer bir değişikliğe uğrayıp uğramadığını ya da bir yerden bir yere önemli ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını görmek gibi yararlarından da istifade etmek mümkündür.³⁹

Çalışmamızın çerçevesini oluşturan dönemde yaşamış bir birey için mevcut biyografik verilerin genellikle yeterli olmadığı ortadadır. Bu veriler, o kişinin çocukları, kardeşleri, akrabaları hakkındaki verilerle bir araya getirildiğinde hem daha fazla önem kazanır hem de bu sayede bütüncül bir fotoğrafa ulaşmak mümkün hale gelir. Bu tür bir çalışmadan elde edilen sonuç, işleyen bir sosyal birim olarak ailenin, ailedeki herhangi bir bireyin portresinden daha eksiksiz ve bilgilendirici bir portresidir.⁴⁰

Sadece şahısların değil kaynaklarda hakkında yeterli bilgi bulunmayan konuların da prosopografik yaklaşımla aydınlatılma imkânı söz konusudur. Örneğin, Medine ve dahil olduğu Hicâz'ın hilâfet merkezi konumunu kaybetmesinden sonraki sosyopolitik tarihine ilişkin olarak klasik kaynaklarda doğrudan veri bulmak zordur. Klasik dönem İslam tarihi eserlerinin tarihçilerin bugün ortaya çıkan ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kalmasından kaynaklanan problemler, bu bölgenin tarihinin prosopografiye dayandırılması ve tanımlanabilir gruplara mensup bireylerin tarihi olarak kabul edilmesiyle çözüme kavuşabilir. Aynı durum İslâm topraklarının diğer taşra bölgeleri için de geçerlidir. Dolayısıyla prosopografi, merkez dışındaki bölgelerin sosyopolitik tarihini aydınlatmanın bir yolu olarak belirlemektedir.⁴¹

Siyasî tarih çalışmalarında izlenecek prosopografi, siyasî alandaki imtiyazlı grupları ortaya çıkarmayı mümkün kılar. Bu yaklaşım, siyasî bir eylemin köklerine inmeyi, resmî belgelerin siyasî dilinin ardında gizlenen derin çıkarları tespit etmeyi, siyasî grupların sosyal ve ekonomik bağlantılarını ortaya çıkarmayı, kurumların işleyiş mekanizmalarını tanımayı, gücü kimin ve nasıl kullandığını belirlemeyi amaçlayan çalışmalarda başvurulabilecek en işlevsel yaklaşımlardan biridir. Ayrıca bir toplumun yapısı ve önde gelen üyelerinin hareketliliği hakkında bilgi edinmekte de etkili bir araçtır. Prosopografi, sosyal ve coğrafi kökenler ya da meslekî statü gibi faktörler

³⁸ Marín, "Biography and Prosopography in Arab-Islamic Medieval Culture", 8.

³⁹ Donner, "Tribal Settlement in Basra During the First Century A.H.", 100.

⁴⁰ Bulliet, *The Patricians of Nishapur: A Study in Medieval Islamic Social History*, xii-xiii.

⁴¹ Ahmed'in çalışması bu katkıya bir örnektir. Bk. Ahmed, *The Religious Elite of the Early Islamic Hijaz*, 1.

hakkında bilgi vererek sosyo-politik hiyerarşi içinde artan ya da azalan hareketliliği görmeye yardımcı olur. Mohamed Meouak'ın Endülüs Emevilerinde sakalibenin etkinlik derecesini takip eden ve Arap ve Berberî devlet görevlilerinin mücadelelerini ortaya çıkarmaya çalışan prosopografik çalışmasında yaklaşımın bu tür katkılarını izlemek mümkündür.⁴²

Prosopografik yaklaşımın bir katkısı da bir şehrin sosyal yapısının tutarlı ve gerçekçi bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Şehir sakinlerinin prosopografisi, aile bağları ve kapsamlı ilişkilerini ortaya koyarak bu anlaşılmaya imkân vermektedir.⁴³

3. Prosopografik Yaklaşımın Sorunları

İslâm tarihine ilişkin çalışmada prosopografik bir süreç yürütecek olan araştırmacının, karşı karşıya kalması kaçınılmaz olan bazı zorluklar, bu tür çalışmaların ana kaynakları olan ricâl literatürünün doğası nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Çoğunlukla kısa, genel ve dinî yaşama odaklanmış bilgileri içeren biyografilerden araştırmada kullanılmaya elverişli bilgileri çıkarmak, zaman alıcı olmasının yanında zordur.⁴⁴ Veri eksikliği nedeniyle tarihçinin belirli bir hedef grup için hangi özelliklerin sıradan hangilerinin özel ya da tipik olduğunu bilmesi de güçlükler içermektedir.⁴⁵ Bunun yanında Medine, Basra, Bağdat gibi başlıca İslâm şehirleri veya buralardaki seçkin gruplar söz konusu olduğunda dahi, kaynaklarda binlerce biyografi bulunmakla birlikte prosopografik analiz için nispeten elverişli olanların sayısı bunun oldukça altındadır. Bu da örneklemin, dahil olduğu evreni temsil sorununu gündeme getirmektedir.

Temsiliyet sorununun bir diğer nedeni de klasik dönem İslâm tarih yazıcılığının -doğası, mevcut şartlar gereği- seçkin olmasıdır. Hangi belde olursa olsun İslâm toplumunun alt kademelerine, sıradan insanlara ilişkin tarihî değer taşıyan bilgi bulmak neredeyse mümkün değildir. Ricâl kaynaklarında haklarında bilgi girişi yapılmış kişiler, seçkinlerdir. Seçkinleri de veri düzeyi açısından gruplandırmak mümkündür. Sahabenin dahi bu açıdan eşit olmadığı literatürde veri sayısını, müelliflere ulaşan bilgi miktarı ve müellifin bu bilgileri kendi ölçütleri doğrultusunda seçime tâbi tutması belirlemekte, bu da ele alınan şahsa dair detayların aktarıma değer görülmesi ile şekillenmektedir. Her şahıs için aynı düzeyde olmamakla birlikte devletin üst kademelerinde görev alanlar, halifeye yakın olanlar, ulema, şairler, üst düzey komutanlar gibi gruplar, veri bolluğu açısından seçkinler arasında öne çıkmışlardır.

Alt sınıfları kapsayacak çalışmalar da prosopografik yaklaşımla yürütülebilir. Ancak bu çalışmalar son derece sınırlı olacaktır. Zira niceliksel ya da istatistiksel yönergeler yerine niteliksel olanları izleyerek incelenebilecek tek alan, bürokratik ya da hukukî metinlerde rastlanan sapkınlar ve suçlular gibi azınlıklardır.⁴⁶

Donner'ın aşağıdaki ifadeleri ricâl literatürünün seçkin yapısının getirdiği bazı sorunlara örnek teşkil etmektedir:

Kabile kimliği, kronoloji ve istikrar açısından 'mükemmel' verilere sahip olsaydık bile, verilerin önemi yine de tartışma konusu olurdu. Sonuçta biyografik sözlüklerin bize verdiği şey, herhangi bir dönemdeki nüfusun rastgele bir örneği ya da kesiti değil, daha ziyade çok seçkin bir grubun (ulema) bileşimine dair bazı önerilerdir. Genel nüfusun bileşimi ile ilmi elitin bileşimi arasındaki ilişki dikkate alınması gereken bir konudur.

⁴² Meouak, "Prosopography of the Political Elites", 170, 178.

⁴³ Bulliet, *The Patricians of Nishapur: A Study in Medieval Islamic Social History*, xiii.

⁴⁴ Bulliet, *The Patricians of Nishapur: A Study in Medieval Islamic Social History*, xii.

⁴⁵ Koenraad Verboven vd., "A Short Manual to the Art of Prosopography", *Prosopography Approaches and Applications A Handbook*, ed. K. S. B. Keats-Rohan (Oxford: University of Oxford, 2007), 53.

⁴⁶ Meouak, "Prosopography of the Political Elites", 175.

Örneğin, belirli bir neslin âlimleri arasında çok sayıda Temim kabilesi mensubunun bulunması, söz konusu nesilden bir süre önce çok sayıda Temimlinin şehre yerleşmiş olduğu gerçeğini mi yansıtmaktadır, yoksa yalnızca Temim mensuplarının alışılmadık derecede yüksek bir oranda ilim çevrelerine girdiği anlamına mı gelmektedir? Belirli bir zamanda yeni bir kabile grubunun akın edip yerleştiğini varsayarsak, bu grubun “ulema” kompozisyonuna yansımaları ne kadar zaman alır?⁴⁷

Temsiliyet sorunu nedeniyle erken dönem İslâm tarihine dair yürütülecek prosopografik çalışmaları, modern zamanlara ilişkin çalışmalarla kıyaslandıklarında gerçek anlamda istatistiksel bir araştırma olarak görmek doğru olmayacaktır.⁴⁸ Ayrıca niceliksel yollarla ulaşılan sonuçları bağımsız olarak doğrulamak çok zordur, bu nedenle yaklaşımda uygulanan teknikler tam olarak geliştirilinceye kadar bu sonuçların kalıcı oldukları düşünülmemelidir.⁴⁹ Yine de prosopografik yaklaşımla elde edilen neticelere başka türlü ulaşma imkanı hâlihazırda bulunmamaktadır. Jabali'nin çalışmasında Sıffin'deki sahabenin geçmişi, bu katkıya açık örnektir. Zira bu konuda küçük sayılara dayanarak sonuçlara varıldığı görülmektedir. Araştırmacının istatistiksel verileri mutlak olmamakla birlikte, onların sentezinden elde ettiği argümanların, hicri ilk yüzyılda sahabenin tarihî önemini anlamada faydalı olduğu ortaya çıkmış durumdadır.⁵⁰

Çalışmanın sahih bilgi zeminine oturtulması zorunluluğu, araştırmalarda titiz davranılmasını gerektirmektedir. Prosopografinin ana kaynak grubu olan nesep literatüründe bu gereklilik daha hassas bir hal almaktadır. Zira bu literatürde yer alan bilgilerde hataen veya kasıtlı tahriflerle karşılaşılabilir. Kabile mensuplarının doğru şecerelerini aktarabildiklerini gösteren argümanlar mevcut olmakla birlikte yanlış nakillerde bulduklarını gösteren argümanlar da mevcuttur. Bu sorunu çözenin en iyi yolu, derin araştırma süreci yürütmek ve doğruluğu daha sonra dış kaynaklarla test edilmiş nesep bilgilerinden oluşan bir veri tabanı oluşturmaktır.⁵¹

Hataen yapılan tahriflere özellikle isim benzerliklerinin çokça görüldüğü şecerelerde rastlanmaktadır. Ömer b. Amr b. Ömer b. Amr gibi şahıs, babası ve /veya dedesinin isimlerinin aynı olduğu şecerelerde prosopograf, doğru isim üzerinde çalıştığından emin olmalıdır.⁵²

Şecere ve nesep kayıtlarında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, alternatif nesep zincirlerine rastlanabilmesidir. Bu nedenle farklı kaynaklardan sıhhat sağlaması yapmak lüzumu vardır.⁵³ Şecerenin tam zikredilmediği durumlarda isimlerin birbirine karıştırılmaması da prosopografların dikkat etmeleri gereken bir durumdur. Her ikisi de tarihçi olan ve aynı yüzyılda yaşayan Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî ile Muhammed b. Cerir b. Rüstem et-Taberî veya her ikisi de râvi olan Asım b. Ömer b. Katâde ile Asım b. Ömer b. Osman gibi isimler buna birer örnektir. Dolayısıyla bugün bu isimlerden birini çalışmasına dahil eden bir tarihçinin doğru isim üzerinde çalıştığından emin olması gerekir.

Nesep geleneğinden elde edilen verilere dayanan prosopografik bir araştırmanın sonuçlarının ciddi bir akademik çalışmada temel alınabilmesi için prosopografik verilere güvenin tenkit,

⁴⁷ Donner, “Tribal Settlement in Basra During the First Century A.H.”, 101.

⁴⁸ Donner, “Tribal Settlement in Basra During the First Century A.H.”, 100.

⁴⁹ Richard W. Bulliet, “A Quantitative Approach to Medieval Muslim Biographical Dictionaries”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 13/2 (1970), 195.

⁵⁰ Jabali, *The Companions of the Prophet*, 27.

⁵¹ Robinson, *Prosopographical Approaches to the Nasab Tradition*, 37-38.

⁵² Bu duruma örnekler için bk., Ahmed, *The Religious Elite of the Early Islamic Hijaz*, 8.

⁵³ Nesep literatürünün prosopografik çalışmalarda kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Georg Leube, “Subversive Philology? Prosopography as a Relational and Corpus-Based Approach to Early Islamic History”, *New Methods in the Study of Islam*, ed. Hughes Aghdassi - Aaron W Hughes (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022), 84.

çapraz kontroller ve geniş bir kaynak yelpazesini kullanmak suretiyle sağlanabilmesi gerekmektedir.⁵⁴

Ricâl literatüründe tarihlere son derece az yer verilmesi, buradaki bilgilere dayanarak kronolojik bir tarih inşasını güçleştirmektedir. Örneğin evliliklerin akdi ve feshine dair bilgiler, tarih yazımı için veri sağlasa dahi belirli aileler için tarihi çerçeveye sahip olmayan bir ağ ortaya çıkmaktadır.⁵⁵ Benzer sorunla ulema üzerinden yapılacak prosopografik çalışmalarda da karşılaşılmaktadır. Zira ulemaya dair biyografik eserlerde ulema, hocaları ve talebelerine bağlı olarak tabakalar halinde sınıflandırılmaktadır. Bir tabakanın tüm üyelerinin akran olmaları beklenemeyeceği gibi akran âlimler de farklı hocalardan ilim tedris ettikleri için farklı tabakalarda bulunabilmektedir. Bu da, belirli bir dönemdeki nüfus üzerinden sosyal doku/yapı için herhangi bir çıkarım sağlanmasını zorlaştırmaktadır.⁵⁶

Prosopografik yaklaşım açısından, literatürün doğasından kaynaklanan bir başka sorun da hususi ve şahsî belgelere nadiren ulaşılabilmesidir. Bu durum, çalışmada belirlenen grup üyelerinin zihin dünyalarına, ideolojik, siyasî ve dinî kanaatlerine vâkıf olmayı güçleştirmektedir. Prosopografların; grupların stratejik menfaatleri, maddi çıkarları, iktidar nezdinde konumlanışları gibi alanlara yönelmelerinin altında kaynakların sözünü ettiğimiz özellikleri yatmaktadır. Zihin yapısı ve kanaatleri hakkında bilgi sahibi olunmayan bireylerden müteşekkil grupların, siyasî ve toplumsal alandaki nüfuzları üzerinden içinde yaşadıkları dönem ve toplumun sosyal hiyerarşisini anlamlandırmak eksik kalacaktır. Meouak'ın ifadesiyle,

Herhangi bir prosopografik çalışma hikâyenin ancak bir kısmını anlatabilir. Geçmişe dair tanıklıkların, insanı yalnızca ekonomik ve siyasî bir aktör olarak değerlendiren değerlere uygun olarak önceden seçildiğini kabul etmek zorundayız. Başka bir deyişle, korunmuş metinlerin bize aktardığı şey, iktidarın kullanılmasındaki davranış biçimleridir. Çok az durumda ahlakî, manevi ya da ideolojik kaygılarla karşılaşırız.⁵⁷

İslâm tarihine prosopografik yaklaşımın literatürün doğasından kaynaklanmayan sorunları da bulunmaktadır. Bunların başında, İslâm tarihçilerinin büyük kısmının niceliksel ve prosopografik yaklaşımlara aşina olmaması gelmektedir. İkinci sorun, henüz İslâm tarihçiliğinin gerektirdiği bir prosopografi usûlünün belirlenmemiş olmasıdır.⁵⁸ Mevcut durumda her prosopograf, kendisine bir usûl belirlemekte ve çalışmasının ilgili kısımlarında bunu detaylı şekilde anlatmaktadır. Erken dönem İslâm tarihinde prosopografiyi uygulayan ilk tarihçilerin ele aldıkları konuların tür olarak farklılaşmış olması ve sayılarının azlığı, usûl örneklerinin kısıtlı olmasını netice vermiştir. Bu alanda çalışmalar arttıkça usûl konusunda da ilerleme sağlanacaktır.

Sonuç

Klasik dönem İslâm tarih yazıcılığında müverrihler, kronolojik, biyografik, tematik eserler telif etmiş ve her bir türde farklı usûller uygulamışlardır. Çağdaş dönem İslâm tarih yazıcılığında bu usûllere ek olarak dünya tarihçiliğinde gündeme gelen yeni usûl ve yaklaşımların uygulanması yeni alanlar açmakta ve farklı anlamlandırmalara imkân sağlamaktadır. Prosopografi, mevcut klasik kaynaklarda bulunan malumatı farklı şekilde değerlendirmenin bir yolu olarak beliren yeni yaklaşımlardan biridir.

⁵⁴ Robinson, *Prosopographical Approaches to the Nasab Tradition*, 28-29.

⁵⁵ Ahmed, *The Religious Elite of the Early Islamic Hijaz*, 6.

⁵⁶ Donner, "Tribal Settlement in Basra During the First Century A.H.", 100.

⁵⁷ Meouak, "Prosopography of the Political Elites", 175.

⁵⁸ Robinson, *Prosopographical Approaches to the Nasab Tradition*, 17.

Prosopografi, bir grubun ortak özelliklerini belirleme ile sınırlı düşünülmemelidir. Bu nokta, sürecin yalnızca bir parçasıdır. Yaklaşımında esas olan grubu oluşturan bireylere dair tüm bilgilerin kaydedildiği veri tabanından, çalışmada işlevsel olan sorulara cevap veren bilgileri çekmek ve bu bilgiler üzerinden siyasî ve sosyal çıkarımlara ulaşmaktır.

Klasik dönem İslâm tarihçiliğinde neredeyse ilk dönemlerden başlayarak biyografik malumatın derlenmiş olması çağdaş dönemde tarihçilerin yeni ve biyografi temelli yaklaşımlarda malzeme sorunu yaşamamalarını sağlamaktadır. Ricâl literatürü başta olmak üzere İslâm tarihçiliğinin klasik kaynaklarının prosopografi yaklaşımı doğrultusunda daha derinlemesine araştırılması ve daha fazla veri kaynağının bir araya getirilmesi, erken dönem İslam tarihi hakkında mevcut malumata katkı sunmaya devam edecektir.

Prosopografik yaklaşımın bireylerin ortak özelliklerinden yola çıkarak İslâm toplumlarının yönetim mekanizmalarının görünmeyen arka plan işleyişi hakkında yeni iç görüler kazandırma potansiyeli bu yaklaşımı siyasî tarih çalışmalarında değerli kılmaktadır. Şehirlerdeki kabile örgütlenmesi, nüfusun değişim özellikleri, İslâmlaşma süreçleri gibi araştırma alanlarına getirebildiği farklı veya yeni açıklamalar da prosopografik yaklaşımı İslâm tarihçiliğinde dikkate değer hale getirmektedir.

Prosopografik yaklaşımda verilerin elde edileceği ana kaynaklar olan ricâl literatürünün seçkinci yapısı, genel halk kitlelerinin bu literatürde bulunmayışı ve diğer İslâm tarihi eserlerinde de odak noktanın birey olmayışı, bazı alanlarda uygulanacak prosopografik süreci sorunlu hale getirmekle birlikte tamamen faydasız da kılmamaktadır. Örneklemin evreni temsiliyetinde genelleştirmelerden kaçınılması, sonuçların “nihai” olarak nitelendirilmemesi bu açıdan önem arz etmektedir. Esasen siyasî, idarî, ilmî ve askerî alana dair çalışmalar da zaten seçkinci olmak durumundadır. Dolayısıyla bu alanlardaki prosopografik araştırmalarda sözünü ettiğimiz sorun yaşanmayacaktır.

Uygulama ve katkı alanının genişliğine rağmen prosopografi, her tarih incelemesinde mutlaka uygulanması gereken veya yarar sağlayıcı bir yaklaşım değildir. Prosopografik yaklaşıma, özellikle sosyal ağların söz konusu olduğu çalışmalarda başvurma imkânı bulunmaktadır. Örnekleri verildiği üzere siyaset, siyasî ilişkiler ve yapılanmalar, idarî mekanizmaların oluşum ve işleyişleri, sosyal ilişkiler, şehirlerin sosyal ilişkilerle belirlenen tarihleri gibi araştırma alanları bu yaklaşıma son derece uygundur. Buna mukabil, Hz. Peygamber dönemi Arap toplumunda yeme-içme kültürü, Cahiliye dönemi Yemen ticaretinde ithalat, bir fetih hareketinin güzergahları gibi insanların öznesi olduğu ancak toplumsal ağların niteliği tarafından belirlenmeyen alanlarda prosopografik süreçler yürütmek mümkün olmayacaktır. Buradaki önemli ayırt edici nokta bir grubun ortak özelliklerinin belirlediği işleyiş ve yapıların söz konusu olup olmadığıdır. Bunun yanında prosopografiye uygun olduğuna karar verilen bir çalışmanın başından sonuna tüm konularının prosopografi ile araştırılması da zorunlu değildir. Batı tarihçiliğinde çokça örnekleri bulunduğu üzere geniş çaplı bir çalışmanın yalnızca bazı başlıklarının prosopografi ile incelenmesi de mümkündür.

Prosopografi, bir araştırma yaklaşımı olduğundan dolayı onun farklı tarihçilik yaklaşımları ile birlikte araştırmalarda kullanılması hem mümkün hem de yeni anlamlandırmalara ve farklı bakış açılara imkân vermesi açısından değerlidir. Örneğin Annales yaklaşımında açık örneklerini gördüğümüz sorun odaklı tarih ve disiplinlerarasılık prensipleri açısından yürütülen bir tarih araştırmasında prosopografik süreçlere başvurulması, tarihçilik açısından son derece kıymetli ürünleri ortaya çıkaracaktır.

Prosopografinin, İslâm tarihçileri arasında yaygınlaşmamış olması, örnek çalışmalar ve usûl açısından eksikliklere neden olmakla birlikte bu yaklaşımın giderek daha fazla İslâm tarihçisi tarafından kullanılıyor olması, bu eksikliği zamanla giderecektir.

Kaynakça

- Agha, Saleh Said. *The Revolution Which Topped the Umayyads -Neither Arab nor Abbasid-*. Leiden: Brill Pub., 2003.
- Ahmed, Asad Q. *The Religious Elite of the Early Islamic Hijaz -Five Prosopographical Case Studies-*. Oxford: Prosopographica et Genealogica, 2011.
- Bulliet, Richard W. "A Quantitative Approach to Medieval Muslim Biographical Dictionaries". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 13/2 (1970), 195-211.
- Bulliet, Richard W. *Conversion to Islam in the Medieval Period -An Essay in Quantitative History-*. Massachusetts: Harvard University Press, 1979.
- Bulliet, Richard W. *The Patricians of Nishapur: A Study in Medieval Islamic Social History*. Harvard: Harvard University Press, 1975.
- Cohen, Hayyim J. "The Economic Background and the Secular Occupations of Muslim Jurisprudents and Traditionists in the Classical Period of Islam". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 13/1 (1970), 16-61.
- Crone, Patricia. *Slaves on Horses - The Evolution Islamic Polity-*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Donner, Fred M. "Tribal Settlement in Basra During the First Century A.H." *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*. ed. Tarif Khalidi. 96-120. Beirut: American University of Beirut, 1984.
- Ebstein, Michael. "Shurta Chiefs in Basra in Umayyad Period: A Prosopographical Study". *Al-Qantara* 31/1 (2010), 103-147.
- Jabali, Fuad. *The Companions of the Prophet: A Study of Geographical Distribution and Political Alignments*. Leiden: Brill Pub., 2003.
- Köse, Feyza Betül. "Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı". *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2023), 425-459. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1322279>
- Lecker, Michael. "Researches Report: The Prosopography of Early Islamic Administration". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 34 (2008), 529-533.
- Lecker, Michael. "Review of 'Georg Leube, Kinda in der frühislamischen Geschichte. Eine prosopographische Studie auf Basis der frühen und klassischen arabisch-islamischen Geschichtsschreibung'". *Der Islam* 98 (2021), 628-630. <https://doi.org/10.1515/islam-2021-0047>
- Lecker, Michael. "Review of 'The Religious Elite of the Early Islamic Hijaz: Five Prosopographical Case Studies'". *Journal of the American Oriental Society* 134/4 (2014), 174-175. <https://doi.org/10.7817/jameroriesoci.134.4.754>
- Lecker, Michael. *The Banū Sulaym: A Contribution to the Study of Early Islam*. Jerusalem: Hebrew University Press, 1989.
- Leube, Georg. "Subversive Philology? Prosopography as a Relational and Corpus-Based Approach to Early Islamic History". *New Methods in the Study of Islam*. ed. Hughes Aghdassi - Aaron W Hughes. 71-107. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022.
- María Luisa Ávila, Luis Molina. "Prosopografía de los ulemas de al-Andalus (PUA)", ts. <https://www.eea.csic.es/pua/>
- Marín, Manuela. "Biography and Prosopography in Arab-Islamic Medieval Culture: Introductory Remarks". *Medieval Prosopography* 23 (2002), 1-17.
- Meouak, Mohamed. "Prosopography of the Political Elites and the 'Sociography' of the Umayyad State of Cordoba". *Medieval Prosopography* 23 (2002), 167-184.
- Motzki, Harald. "The Role of Non-Arab Converts in the Development of Early Islamic Law". *Islamic Law and Society* 6/3 (1999), 293-317.
- Petry, Carl F. *The Civillian Elite of Cairo in the Later Middle Ages*. New Jersey: Princeton University Press, 1981.
- Rajae, Ankoud. "Prosopography: An Approach to Studying Elites and Social Groups". *Al-Muntaqa* 3/1 (2020), 70-85. <https://doi.org/10.31430/almuntaqa.3.1.0070>
- Robinson, Majied. *Prosopographical Approaches to the Nasab Tradition: a Study of Marriage and Concubinage in the Tribe of Muḥammad, 500-750 CE*. Edinburg: The University of Edinburgh, Doctorate, 2013.

- Schippers, Arie. "Prosopography of the Almoravid Addressees of Ibn Khafaja's Poems". *Medieval Prosopography* 23 (2002), 185-201.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî eş-. *Tabakâtul-Fukahâ*. ed. İhsan Abbas. Beyrut: Daru'r-Raid el-Arabi, 1970.
- Ulrich, Brian. *Arabs in the Early Islamic Empire -Exploring Al-Azd Tribal Identity-*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.
- Verboven, Koenraad vd. "A Short Manual to the Art of Prosopography". *Prosopography Approaches and Applications A Handbook*. ed. K. S. B. Keats-Rohan. 35-69. Oxford: University of Oxford, 2007.
- "Jerusalem Prosopography Project". Erişim 12 Kasım 2023. <http://mongol.huji.ac.il/database>